Irodalomtörténeti Közlemények (ItK) 130 (2026) 4
doi:10.56232/itk.2026.4.07

„Hic discursus de praeteritis, praesentibus et futuris". Tanulmányok Tüskés Gábor 70. születésnapjára – Beiträge zum 70. Geburtstag von Gábor Tüskés

Főszerkesztő Lengyel Réka, szerkesztette Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla és Tüskés Anna
Budapest: Reciti, 2025, 642 l.

HARGITTAY Emil

Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, professor emeritus
ORCID: 0000-0001-8297-7891

A kötet főszerkesztőjének, Lengyel Rékának a bevezetőben írott sorai szerint „Ünnepi tanulmánykötetet szerkeszteni Tüskés Gábornak hálás feladat". (9.) Magam is azt mondhatom, hogy erről a kötetről recenziót írni szintén hálás feladat, annál is inkább, mivel egy vaskos, 642 oldalas, igen jól, átgondoltan megalkotott kötetről van szó, amely összesen 52 írást tartalmaz. A cikkek a 16. századtól kezdve a 19. század közepéig szóló magyar és külföldi irodalmat tematizálják. Ezek fejezetenkénti elrendezése is jól sikerült, jól reprezentálják Tüskés Gábor érdeklődési köreit és munkásságát. (A szerzők jelentős részének megértését kérem, hogy jelen keretek között csupán egyes írásokról eshet itt szó.)

A könyv Lengyel Rékának a szerkesztők nevében írt előszavát követően tíz fejezetben közli a tanulmányokat. Az első rész *(Tisztelgés Tüskés Gábor előtt)* Tusnády László és Sajgó Szabolcs köszöntéseit tartalmazza. Sajgó Szabolcs egy csokor verssel köszöntötte az ünnepeltet, Tusnády László pedig a Tüskés családdal való kapcsolatáról is írt. Tüskés Gábor valóban fontosnak tekintett egyfajta folytonosságot, bizonyítja ezt Tüskés Tibor levelezéskötetének kiadása, melynek megjelentetését ő animálta.[1]

A második fejezet *(„Qui publicam eruditione rem tueantur": Humanisták, hitvédők a 16–17. században)* tanulmányai főleg külföldi szerzők tollából érkeztek: Heinz Hoffmann, Barbara Mahlmann-Bauer, Raphaël Fendrich, Wilhelm Kühlmann, Christoph Schmitt-Maass, de itt kapott helyet Imre Mihály Balthasar Exnerről és Őze Sándor Szántó Arator Istvánról írott dolgozata is. Ez utóbbi írásban *(Szántó Arator István* Korán-*cáfolata és Juan Andrés műve)* Szántó Arator egyik fontos forrását elemezte, felhasználva a *Confutatio Alcorani* még Kulcsár Péter által készített, máig kiadatlan kéziratos fordítását. Figyelemre méltó, hogy a másik hasonló tematikájú munka, Pázmány *Mahomet vallásárul* írt műve (1605) még nem említi a konvertált szerző művét, de a mű a *Kalauz* újraközlésében már kibővült a Juan Andrés-re való hivatkozással.

A harmadik fejezet *(„Menteni a veszendőt": Emlékezés és önértelmezés a száműzetésben [Rákóczi, Mikes])* az éppen Tüskés Gábor kezdeményezésére újraindult Rákóczi- és Mikes-kutatások

1 Tüskés Gábor és Simon Zsuzsanna, szerk., *Tükrök között: Tüskés Tibor levelesládájából* (Budapest: Universitas Kiadó, 2014).

új eredményeit tartalmazzák (Aradi Csenge, Laczházi Gyula, Mészáros Kálmán, Rédey-Keresztény János, Tóth Ferenc írásai). Egyedül Hámori Nagy Zsuzsanna írása a kivétel, aki az örvendetesen elkészült Kemény-önéletírás angol fordítása kapcsán részletes elemzést ad Kemény János művéről. A fordító a Rákóczi Ferenc műveit is tolmácsoló Bernard Adams, aki jelen kötetbe is írt tanulmányt. Hámori Nagy Zsuzsanna teljes egészében idézi a Kemény által Pázmány szájába adott híres vélekedést Erdély fennállásának szerepéről (131), de nem foglal állást a szavahihetőség kérdésében, csak utal egy *Aetas*ban 2006-ban megjelent cikkre.[2] Itt szükséges hangsúlyozni, hogy Kemény igazmondása e kérdésben mára már egyértelmű. Kemény és Pázmány rokonságban álltak egymással, fennmaradt Pázmány saját kezűleg dedikált prédikációs kötete Keménynek, s az eredetiben fennmaradt levelek is bizonyítják Kemény őszinte véleményét.[3]

A negyedik fejezetben *(„Bátoritts, ébressz, oltalmazz, szeress": Érzelmek, motívumok, felvilágosodás és nemzeti identitás a 18. századi irodalomban)* Bíró Csilla, S. Sárdi Margit, Józsa György Zoltán, Szörényi László, Debreczeni Attila, Egyed Emese, Peter Hesselmann és Csörsz Rumen István írásait olvashatjuk. Ez utóbbi írás *(Új nézőpontok Mikes Kelemen költészetéhez)* a kötet legterjedelmesebb tanulmánya. Ebben a szerző Mikes eddig nem sokat elemzett verseit veszi vizsgálat alá, melyek magyar műveiben, elsősorban a *Törökországi levelek*ben maradtak fenn. A versekkel kapcsolatos munka teljes körű: kiterjed az előzményekre, a közköltészeti és népköltészeti párhuzamokra, valamint a poétikai megoldásokra. A tanulmány összefoglalóan megállapítja, hogy vannak szövegek, melyek már a befoglaló szövegek keletkezési ideje előtt megvoltak. Fő forrásuk egyfelől a saját reflexiók (például Rodostó leírása, lakodalmi köszöntő), másfelől az antik eredetű filozofikus gnómaversek. Ugyanakkor számításba kell venni előzményként a Balassi–Rimay *Istenes verse*ket, a *Zöngedező mennyei kar* verseit, Zrínyi *Syrena*-kötetét, sőt Rozsnyai Dávid, Koháry István, Kőszeghy Pál és Gyöngyösi István költészetét és a kalendáriumi verseket. A tanulmány jelentős továbblépés a korábbi szakirodalom megállapításaihoz képest.

Az ötödik fejezet *(Spiritualitás és egyházi kultúra a 18–19. századi Magyarországon és Erdélyben)* Medgyesy S. Norbert, Balla Lóránt, Bartók István, Knapp Éva, Dóbék Ágnes, Maczák Ibolya, Doncsecz Etelka írásait tartalmazza. Knapp Éva tanulmánya *Koptik Odó celldömölki röplapjai és hírlevelei* címmel alapos elemzést nyújt azokról a nyomtatásban fennmaradt röplapokról, melyek szerzője vagy ösztönzője Koptik Odó dömölki apát volt. A forráscsoport hét hírlevélről ad tudósítást, melyek közül kettő jelenleg nem található meg. A részletes elemzés a „magyarországi búcsújárással kapcsolatba hozható kegyhelyek esetében ritkaság számba menő hírlevél- és röplap-nyomtatványok teljességre törekvő vizsgálata Dömölk/Celldömölk/Kismáriacell esetén választ adhat arra a kérdésre, hogyan válhatott ez az eredetileg lakatlan puszta a 18. század közepén alig néhány éven belül közkedvelt, tömegeket vonzó Szűz Mária-búcsújáróhellyé". (335.) A megjelenési hely, nyomdajelzés és évszám nélküli magyar, latin és német nyelvű nyomtatványok 1745 és 1748 között keletkeztek a kegyszobornak a templomba való átvitelét (1748. szeptem-

2 Tóth Gábor, „Kemény János történeti szavahihetősége", *Aetas* 21, 2–3. sz. (2006): 219–231.

3 Hargittay Emil, „Pázmány Péter hiteles jellemzése Kemény János *Önéletírás*ában", *Vigilia* 50, 10. sz. (1985): 778–783. Erre az írásra nincs utalás az *Aetas*ban, Bernád Rita-Magdolna és Muckenhaupt Erzsébet, „Pázmány Péter dedikált prédikációskönyve a székelyszenttamási plébánia régi könyvtárában: 1. és 2.", *Lustra* 6, 2. sz. (2019): 13–17; *Lustra* 7, 1. sz. (2020): 36–39.

ber 15.) megelőző időben. A tanulmány jó példája annak, hogy a korábbi kutatások hogyan vihetők tovább.[4]

A hatodik fejezet *(„Ne tedd le lantodat!" Német–magyar irodalmi kapcsolatok és nemzeti költészet a 19. században)* szerzői Tóth Kálmán, Béatrice Dumiche, Kovács Kálmán, Fried István, Bernard Adams, Bernáth Árpád. Fried István *„bú rajtam az írás" Vörösmarty Mihály* Mikes búja *című versének megközelítéséhez* című írásában a költőnek az 1820-as évek végén írt hexameteres versét elemzi, előtérbe állítva stilisztikai és tematikus jelentőségét. A vers eredeti címét a cenzúra eltávolította, és csak álnéven jelenhetett meg. Bernard Adams, a régi magyar irodalom lelkes fordítója két Arany-ballada *(Rákócziné, Rozgonyiné)* elemzését adja, sőt a művek műfordítása is szerepel az angol nyelvű tanulmányban.

A hetedik fejezet *(Levelek, útleírások, történetek a 18–19. századból)* fejezet írásai főleg az ünnepelt egyik kedves témájához szolgáltatnak új adalékot Cseppentő István, Szász Géza, Orsolya Tamássy-Lénárt tanulmányaival. Szász Géza írása a 18. századi útikönyvek sokrétű szerepét vizsgálja, különös tekintettel kettős funkciójukra, mint gyakorlati eszközök az utazók és értékes történelmi források a kortárs kutatók számára. Két jelentős példa – Louis Dutens *Itinéraire des routes les plus fréquentées* (1775) és Heinrich August Ottokar Reichard *Guide des voyageurs en Europe* (1793-ban franciául) – vizsgálatával a szerző azt kutatja, hogy ezek a szövegek hogyan közvetítették a francia nyelvű közönségnek a Magyarországról kialakult képet.

A nyolcadik fejezet *(Világirodalom – Összehasonlító irodalom)* Dieter Breuer, Haramza Kristóf, Lőkös Péter és Pál József tanulmányait tartalmazza. Pál József *Superstes stitis az* Acta comparationis*ról* című tanulmánya újraértelmezi az *Acta Comparationis Litterarum Universarum* szellemi örökségét, a világ első összehasonlító irodalomtudományi folyóiratáét, amelyet 1877-ben Brassai Sámuel és Hugo Meltzl alapított Kolozsváron. Kitér a komparatív hagyomány újjászületésére Magyarországon, amelynek alapját a *Neohelicon* 1973-as alapítása jelentette, amely közölte Tüskés Gábor több idegen nyelvű tanulmányát is.

A kilencedik fejezet *Felvilágosodás, identitás és reform: Szabadkőművesség és tudós társaságok a 18. századi Európában* címmel Hegedüs Béla, Rolnad Martin Hanke, Szentpéteri Márton és Vári László írásait tartalmazza. Hegedüs Béla tanulmányában újragondolja Kalmár György életét és imázsát. Megkérdőjelezi a Kazinczy Ferenc által megörökített és később Weöres Sándor által népszerűsített negatív ábrázolást, különös tekintettel 1771–1772-ben Berlinben töltött rejtélyes időszakára vonatkozóan. Új és eddig lefordítatlan forrásokat vizsgál Kalmár berlini tartózkodásával kapcsolatban, ahol a neves filozófus, Johann Heinrich Lambert támogatásával kiadta univerzális nyelvtanának latin nyelvű változatát (*Praecepta grammatica atque specimina linguae philosophicae sive universalis, ad omne vitae genus adcommodatae*, Berlin, 1772).

Végül a kötet utolsó, tizedik fejezete *(Könyvek útjai: Tudásközvetítés, gyűjtés és recepció a 18–19. században)* Löffler Erzsébet, Monok István, Lengyel Réka, Zsoldos Endre és Markó Veronika könyvészeti érdekeltségű tanulmányait tartalmazza. Tüskés Gábornak az egri főiskolán majd egyetemen eltöltött éveiről (2004–2018) is beszámol Löffler Erzsébet írása, a *Három kiemelkedő jelentőségű kézirat az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban.* A tanulmány három, valóban kiemelkedő történelmi és kulturális értékű kéziratot mutat be, amelyek az Egri Egyházmegyei Könyvtár-

4 Tüskés Gábor, *Búcsújárás Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993).

ban találhatók, és a magyar irodalmi, vallási és politikai örökség fontos aspektusait tükrözik. Az első kézirat, amelyet a szakirodalomban *Erlauer Spiele* néven ismernek, egy 15. század elejéről származó kódex, amely német misztériumjátékokat tartalmaz, s kottajelölései miatt is figyelemre méltó. A második kézirat a szatmári békekötés szövegének 18. századi magyar fordítása, amelyet eredetileg 1711-ben írtak alá, és amely döntő szerepet játszott a Rákóczi-féle függetlenségi háború lezárásában. A szöveget 1718-ban Pulay János fordította le latinból *Szatmári Békesség* címmel. A harmadik és talán kulturális szempontból legjelentősebb kézirat Mikes *Törökországi levelei*nek autográf gyűjteménye, amely 207 levelet tartalmaz. Lengyel Réka *Robert Dodsley művei Magyarországon a 18. században (The Preceptor, The Oeconomy of Human Life)* írása a bizonyítéka annak, hogy egy felfedezés nyomán hogyan tágul ki a kutatómunka. A Tüskés Gáborral készített, két kötetben megjelent, összesen 2544 lap terjedelmű, eddigi legnagyobb, 18. századi bölcsészettudományi jegyzetelt szöveggyűjtemény (*Magyar gondolkodók*, 2010, 2015) munkálatai során azonosította Robert Dodsley műve fordítójaként Lengyel Réka Kónyi Jánost. E tanulmányban vizsgálat alá vette Dodsley magyarországi recepcióját. Dodsley műveit tanulmányozta hét budapesti gyűjteményben, a művek részletes példányelírásaival. Az elemzés hozzájárul a kultúraközi irodalmi átadás történetéhez, hangsúlyozva ebben Dodsley szerepét, lehetséges hatását a felvilágosodásra és az oktatási reformokra.

A kötet sokszínűsége, interdiszciplináris jellege hátterében az ünnepelt sokirányú tevékenysége áll. E könyv híven reprezentálja Tüskés Gábor munkásságát, ami a szakmánk legerősebbjei közé tartozik, ha csak az MTMT felől közelítünk, amely 538 publikációt és ezekre 4558 független hivatkozást tartalmaz, 30-as Hirsch-indexszel. Amikor Tüskés Gábor az Irodalomtudományi Intézetbe került, beszélgettem vele a külföldi kapcsolatokról, a wolfenbütteli kutatási lehetőségekről. Hamarosan eljutott oda és ösztöndíjak segítségével további kutatóhelyekre is, így sikerült kiépítenie nemzetközi kapcsolatrendszerét. Intézeti munkáját osztályvezető elődje, Hopp Lajos hagyatékának feldolgozásával kezdte, ami elsősorban a Mikes-kutatásokra vonatkozott. Igen alapos könyv a Nádasi Jánosról szóló monográfia[5] és később a Knapp Évával együtt jegyzett *A Fortunatustól a Törökországi levelekig* című 704 oldalas válogatott tanulmánygyűjtemény.[6] E ponton szükséges mérlegre tennünk legalább egy mondat erejéig a Knapp Évával közösen végzett kutatásokat, kiadott könyveket. Azt gondolom, hogy a még Tarnai Andor által némileg humorosan „Tüskés–Knapp Műveknek" aposztrofált szerzői közösség munkáiban semmi visszatetsző nincsen, hiszen az utókor számára teljesen közömbös, hogy a maradandó szakmai értékek milyen együtt dolgozás eredményeként születtek meg. Csak utalunk itt arra, hogy Tüskés Gábor az elmúlt évtizedekben nemzetközi konferenciák sorát szervezte meg, több nagy kutatási projektet indított el. Munkái messze túlnyúlnak a néhány főből álló XVIII. századi osztály szorosan vett kutatási területein, interdiszciplináris jellegével is. Az ünnepelt tudományos habitusához lényegileg hozzátartozik a filológiai pontosság és következetesség, amit személy szerint megtapasztalhattam kiadóként való együttműködések, több kötetének publikálása során.

5 Tüskés Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai: Nádasi János*, Historia litteraria 3 (Budapest: Universitas Kiadó, 1997); illetve Tüskés Gábor, *Europäische Verbindungen der geistlichen Erzählliteratur Ungarns im 17. Jahrhundert*, Frühe Neuzeit 62 (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2001).

6 Tüskés Gábor és Knapp Éva, *A Fortunatustól a Törökországi levelekig: Válogatott tanulmányok*, Historia litteraria 32 (Budapest: Universitas Kiadó, 2015).

Mindez érthetővé teszi a szóban forgó ünnepi tanulmánykötet sokirányúságát, amely szerteágazó munkásságának hű tükre lett.

Visszatérve a recenzió elején említett „hálás feladat"-ra, a kötet mint szakkiadvány is igen tetszetős. A tematikus fejezetcímeket német fordításban is közlik, a tanulmányok között idegen nyelvű (német és angol nyelvű) írások is szerepelnek, ami megint csak jelzi az ünnepelt szakmai tájékozódási pontjait, ismeretségi körét. A könyv minden írásának végén angol rezümé olvasható. A kötet elején elhelyezett *Tabula gratulatoria* összesen 102 nevet tartalmaz a tanulmányok szerzőin kívül. A névmutató szintén terjedelmes: 19 oldal. A szerzők affiliációja a tanulmányok első előtti jegyzeteként szerepel. A kötetben képek, helyenként színes képek is találhatók, ami szintén az ünnepelt igényességének leképeződése. Az ünnepelt fényképét Tüskés Anna készítette. A külső borítót Zacharias Dolendo *Pax* című metszete díszíti, amely sajátos módon közvetíti a manierizmus „ürügyes erotikáját". A kötet latin címe *„Hic discursus de praeteritis, praesentibus et futuris"* („Ez a beszélgetés a múltról, a jelenről és a jövőről szól"), a fraknói vár egyik felirata, jól tükrözi a kötet szándékát és az ünnepelt sokirányú szakmai tevékenységét.

Az ünnepi kötet bemutatójára, Tüskés Gábor megünneplésére három nappal születésnapját követően, 2025. szeptember 16-án került sor az Irodalomtudományi Intézetben. Méltó ünneplés volt, ahogy az ünnepi tanulmánykötet is az.